

Hoe het begon in 2019

Doel

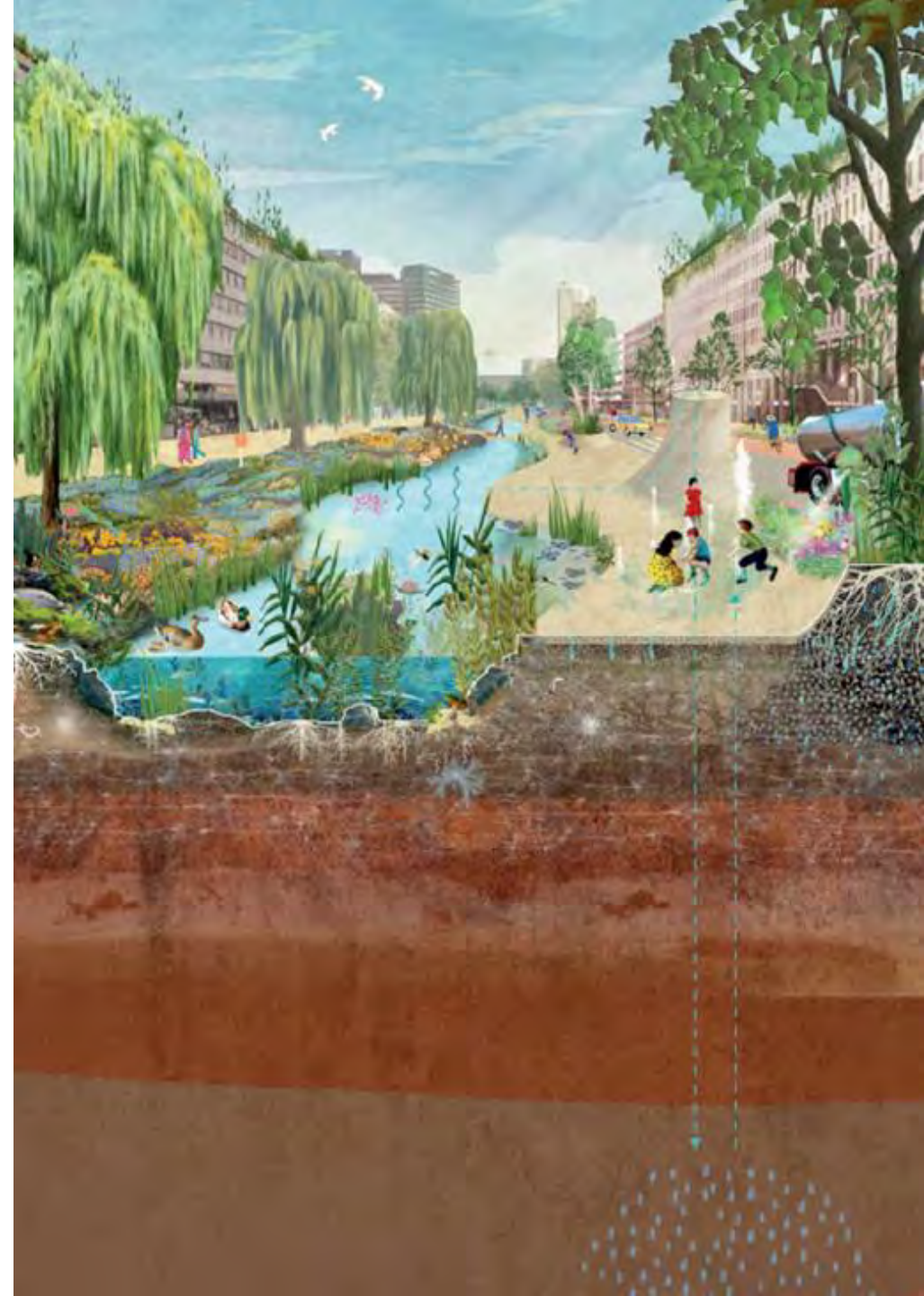
- ✓ Vanuit Reiniging: minder kilometers naar de verwerker voor afvoer van het blad
- ✓ Vanuit Openbare werken: voedingstoffen in de stad houden
- Veel aandacht voor 'chemische vervuiling' in het blad (lood, cadmium etc)
- Monitoring door de universiteit van Wageningen, samen met Eurofins
- Verbeterpunten ná het eerste jaar
  - ✓ Inzameling blad (speciale teams van Reiniging)
  - ✓ Monitoring

Hoe het zich ontwikkelde

- Start: hergebruik blad in de stad (minder rijbewegingen)
- Drukke in de bodem: alle transitie doen een beroep op ruimte in de bodem (biodiversiteit, mobiliteit, klimaatadaptatie, energietransitie, vergroenen...)
- Groeiend bewustzijn over belang groen in de stad
- Groeiend bewustzijn over belang bodemleven, ook in de stad
- Bodemleven draagt bij aan biodiversiteit, waterberging, CO₂-opslag, gezonde bomen en planten
- Meer instrumenten nodig om hier aan bij te dragen:
  - ✓ Anders ontwerpen, aanleggen, beheren
  - ✓ Gebruik compost, bokashi etc.

Spinn-off van deze pilot (Wet van de Onverwachte Meeropbrengst)

- Binnen Reiniging andere manier van kijken naar materialen in de stad
- Nieuw bladcontract (actief werken aan het inzamelen van schoner blad)
- Onderzoek naar bodemleven met Artificial Intelligence
- Onderzoek naar nematoden
- Onderzoek naar koolstofvastlegging
- Input voor nieuwe groenbestek

Betrokkenen

- Rotterdam Circulair
- SB/Openbare Werken
- SB/WijkReinigingsteam Laagjes
- SB/Wijkreinigingsteam Hoogvliet
- Werk & Inkomen
- SO/Circulaire Materialenbank
- SO/Ingenieursbureau Rotterdam
- SB/Containerbeheer
- DCMR Milieudienst Rijnmond
- Circulair Terreinbeheer
- Wageningen Universiteit
- Eurofins
- Omgevingsdienst Midden Holland
- Omgevingsdienst ZHZ
- Groenaannemer GKB
- Bij de Oorsprong

Bokashi Gemeente Rotterdam

Onderzoek & monitoring

2021-2025

VAN BLAD NAAR BODEMBOOSTER.

In dit plantenperkje zit bokashi. Bokashi is gemaakt van bladeren die we tijdens de herfst in de stad hebben verzameld. Het is een bodembooster. Het verbetert de structuur van de bodem en activeert het bodemleven. Dit is één van de plantenperkjes in de stad waarin we testen hoe we bladeren en ander groenmateriaal opnieuw kunnen gebruiken.

SCAN DE QR-CODE OF GA NAAR
[ROTTERDAMCIRCULAIR.NL/BOKASHI](https://rotterdamcirculair.nl/bokashi)

Rotterdam
Circulair

Bokashi pilot: monitoren?

- Het effect in plantsoenen van bokashi;
  - Bodemopbouw & bodemleven
  - Vochtvasthoudend vermogen
  - Groeiontwikkeling
  - Kruidendruk van ongewenste stadskruiden
  - Behoud van nieuwe aanplant
  - Doorlaatbaarheid waar de afwatering problematisch is

Waarom bokashi in plantvakken?

Hypothese

Bokashi van bladafval kan gebruikt worden als alternatief voor andere organische bodemverbeteraars.

Dat het gebruik op kale grond kan leiden tot meer bodemleven, minder uitdrogen van de bovengrond, en minder onkruidengroei.

Onderzoek: Bokashi in plantvakken

Hypothese

Bokashi van bladafval gebruikt kan worden als alternatief voor andere organische bodemverbeteraars.

Dat het gebruik op kale grond kan leiden tot meer bodemleven, minder uitdrogen van de bovengrond, en minder onkruidengroei.

Zoektocht monitoring

Type monitoring

- Veldonderzoek: beplanting 2021-2024
- Veldonderzoek: Bodem 2022-2024
- Data: Lidar onderzoek drones 2024-2025
- Data: Sensoren 2024-2025
- Proeftuin: Gele Keet 2023-2025

Randvoorwaarden gebruik

Locatie

- Wetenschappelijk meetbaar: Homogene situaties.
- Gelijke condities aan het sortiment, licht, wind en waterhuishouding.

Aanbreng: in april

- Laagdikte jaarlijks aanvullen: minimaal 7 cm <-> maximaal 15 cm aan bokashi.

Het beheer

- Bokashi als mulch, zo min mogelijk woelen in de bokashi vakken.
- Onkruiden die voor komen worden geplukt.

Monitoring

- 1 keer per maand worden de bokashi vakken vastgelegd op beeldkwaliteit.
- Het bodemleven wordt jaarlijks onderzocht.

Veldonderzoek: beplanting 2021-2024

Hoogvliet

- 7-7-2021 met bokashi
- 1e veldbezoek

Hoogvliet

- 25-8-2021 met bokashi
- 2e veldbezoek

Hoogvliet

- 25-8-2021 zonder bokashi
- 2e veldbezoek

Melanchtonweg: juni 2021 start Bokashi: gelijkmatige hoogte

Melanchtonweg maart 2022: effect op kruidendruk

Melanchtonweg: Mei 2022 Bokashi: bloei intensiteit, hoogte, massa

Melanchtonweg: Mei 2022 zonder bokashi

Zonder bokashi

Met bokashi

Melanchtonweg: 09-10-2024 Onderhoud & Tijdelijke verkeersafzetting

Zonder bokashi

Met bokashi

Zonder bokashi

Met bokashi

Veldonderzoek: Bodem 2022-2024

Bodemleven

- Voeding voor de wormen (bodemleven)
- Toename van het bodemleven
- Indicatoren activatie bodemverbetering

Bodemopbouw bokashi 2022

- 3 cm humusopbouw gemiddeld per jaar
- Structuurverandering in eerste 10 cm

Bodemopbouw bokashi 2022

- Wormen dringen door de storende laag heen en brengen het organisch materiaal mee.
- Uitlopers haarwortels horizontaal naar beneden. (wormengangen)

Zonder bokashi

Met bokashi

Zonder bokashi

Met bokashi

ANALYSECERTIFICAAT

Projectcode : 1608680
 Uw project omschrijving : Bokashiproef
 Opdrachtgever : Gemeente Rotterdam

Uw Monsterreferenties

7881178 = BK 1:

7881180 = BK 3:

7881181 = BK 4:

Kamperlandsingel

BK 3 : zonder bokashi

BK 4 : met bokashi

Opgegeven bemonsteringsdatum :	04/09/2023	04/09/2023	04/09/2023
Ontvangstdatum opdracht :	04/09/2023	04/09/2023	04/09/2023
Startdatum :	11/09/2023	11/09/2023	11/09/2023
Monstercode :	7881178	7881180	7881181
Uw Matrix :	Grond	Grond	Grond

Monstervoorbewerking

S AS3000 (steekmonster)		uitgevoerd	uitgevoerd	uitgevoerd
S gewicht artefact	g	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
S soort artefact		n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
S voorbewerking AS3000		uitgevoerd	uitgevoerd	uitgevoerd

Algemeen onderzoek - fysisch

S droge stof	%	86,5	70,6	71,7
S organische stof (gec. voor lutum)	% (m/m ds)	1,6	2,7	14,3
S lutumgehalte (pipetmethode)	% (m/m ds)	< 1	< 1	4,3
S zuurgraad (pH-CaCl ₂)		7,8	7,5	7,2

Fracties t.o.v. droge stof:

Q grond < 2 mm	% (m/m ds)	72,9	93,1	93,7
Q afval > 2 mm	% (m/m ds)	< 0,1	< 0,1	< 0,1
Q puin > 2 mm	% (m/m ds)	< 0,1	< 0,1	< 0,1
Q grind > 2 mm	% (m/m ds)	27,1	6,9	6,3

Fracties t.o.v. minerale delen:

Q fractie < 2 um	% (m/m md)	7,8	6,4	4,3
Q fractie < 16 um	% (m/m md)	13,3	10,7	11,0
Q fractie < 32 um	% (m/m md)	15,7	14,8	13,9
Q fractie < 50 um	% (m/m md)	17,5	16,8	16,9
Q fractie < 63 um	% (m/m md)	20,2	20,6	19,6
Q fractie < 125 um	% (m/m md)	34,2	33,4	31,4
Q fractie < 250 um	% (m/m md)	65,3	67,3	65,1
Q fractie < 500 um	% (m/m md)	92,7	94,4	92,8
Q fractie < 1000 um	% (m/m md)	98,2	99,0	98,5

Q grondsoortcode (zie bijlage)		22	22	41
Q calciumcarbonaat	% (m/m ds)	8,3	3,1	3,2
Q humus	% (m/m ds)	1,1	2,1	16,3

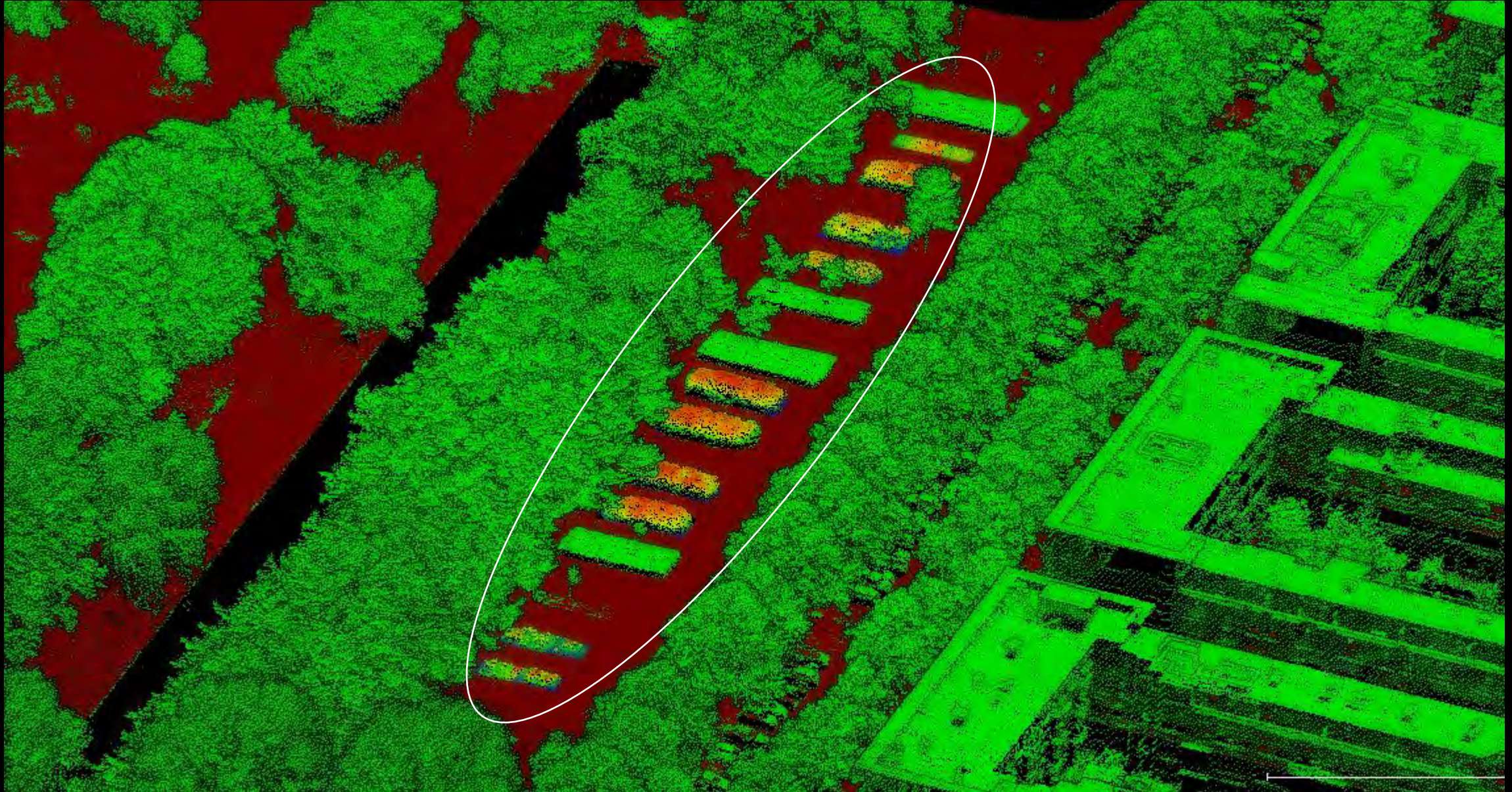
Anorganische parameters - metalen

Q fosfor	mg P/kg ds	320	470	750
kalium (K)	mg/kg ds	1700	1800	2000
magnesium (Mg)	mg/kg ds	3600	3500	3000

Data: Lidar onderzoek drones 2024-2025

Vroesenpark

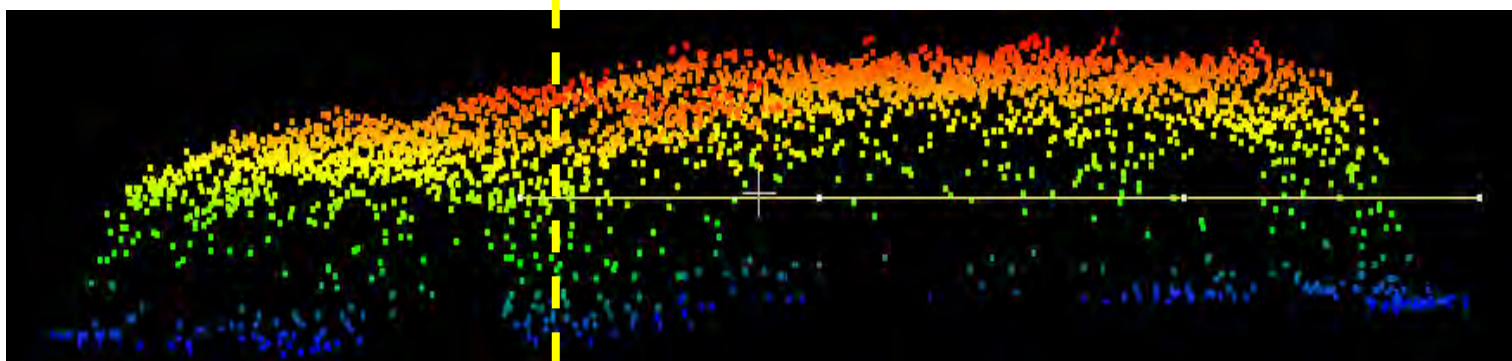
Vroesenpark: voorjaar 2022 met en zonder bokashi

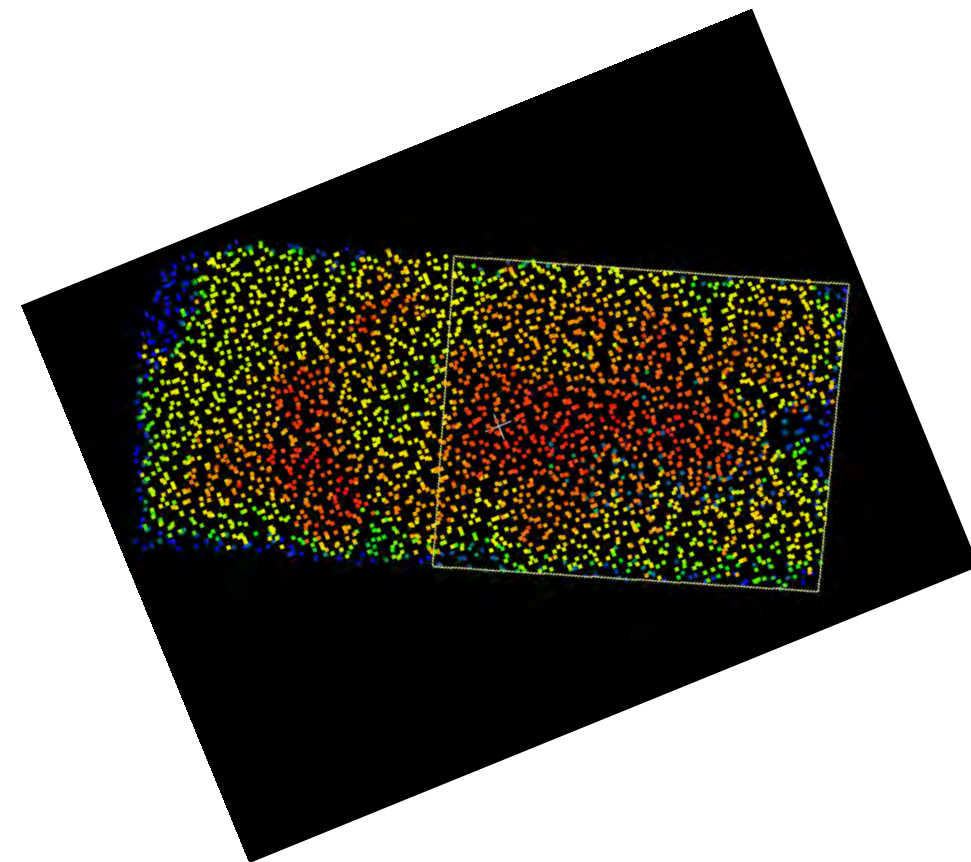

Vroessenpark – 2024 – vak 2

VRO 3 zonder bokashi

VRO 3 Bokashi

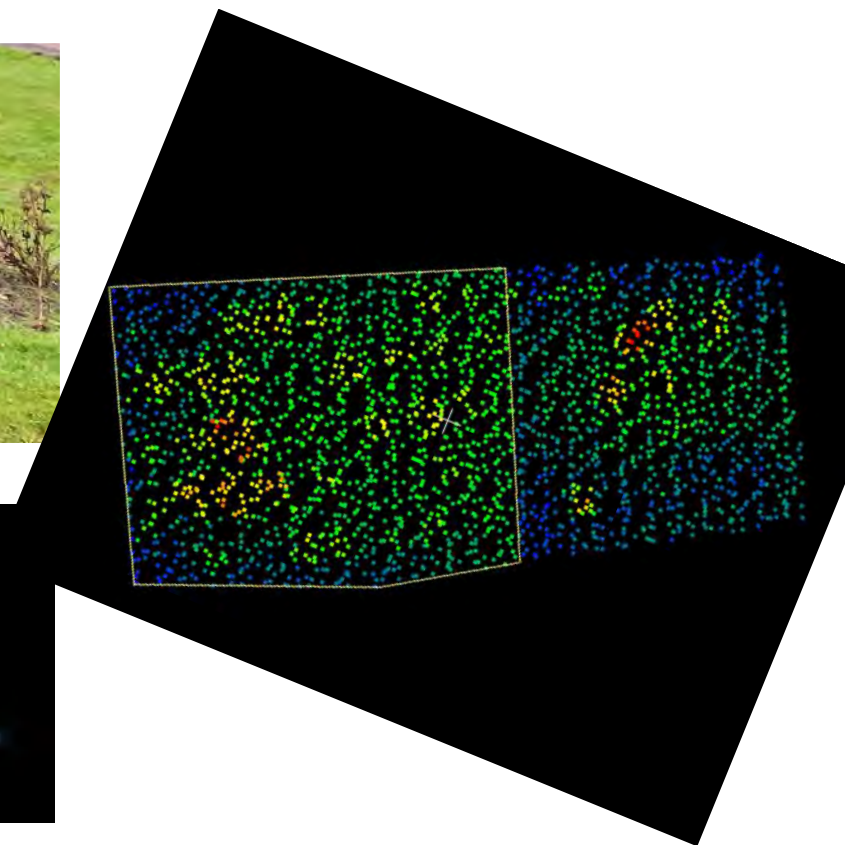
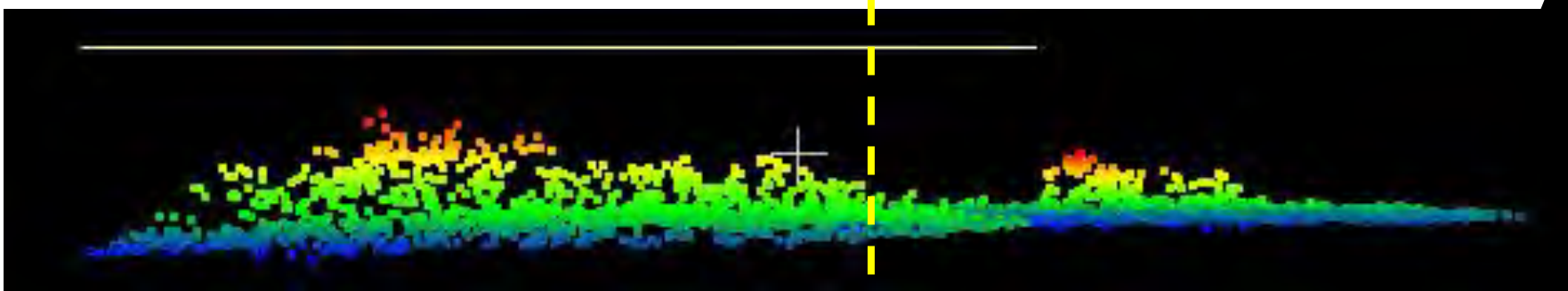

Vroessenpark – 2024 – vak 9

VRO 9 Bokashi

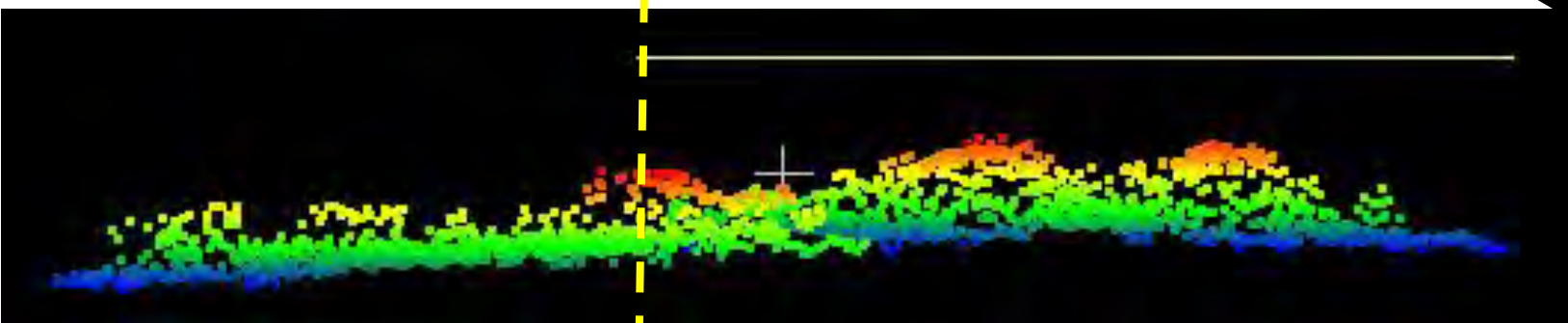

VRO 9 zonder bokashi

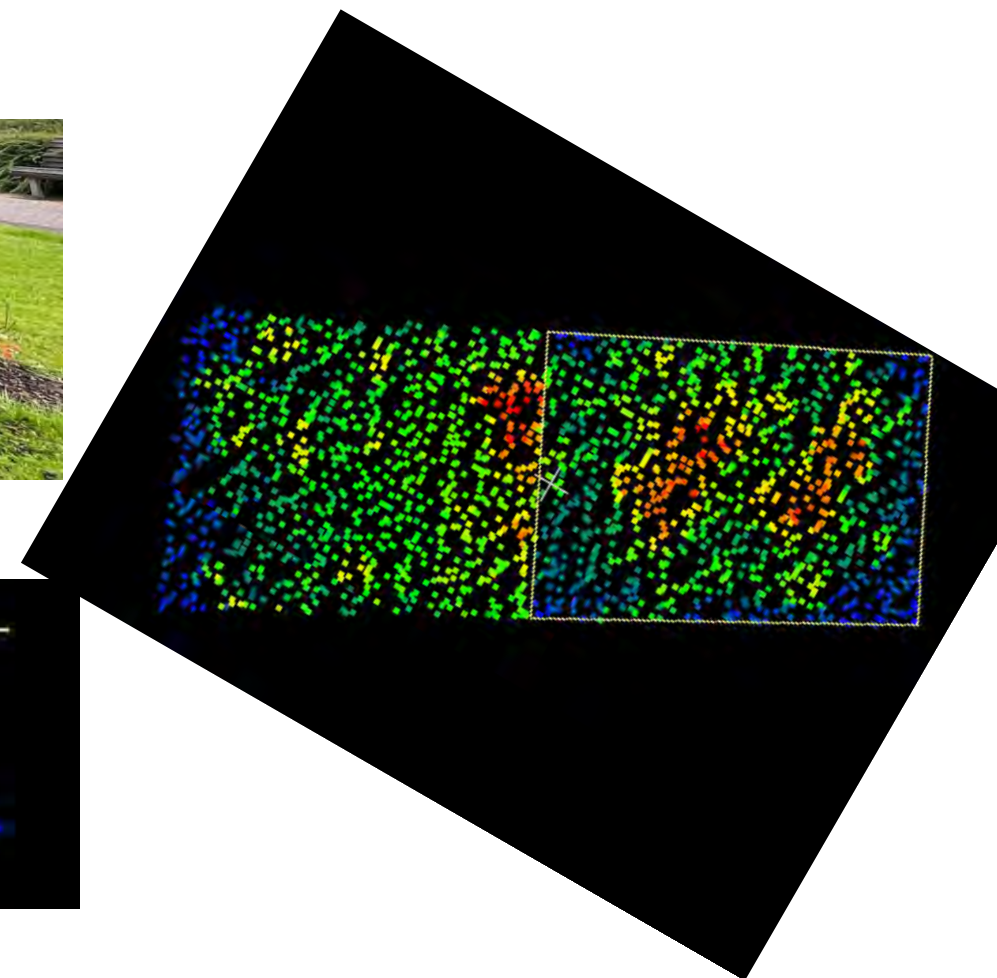

Vroessenpark – 2024 – vak 10

VRO 10 zonder bokashi

VRO 10 Bokashi

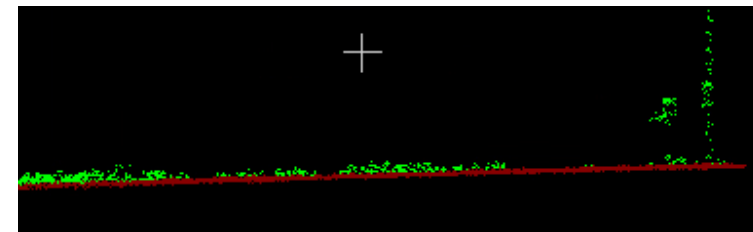
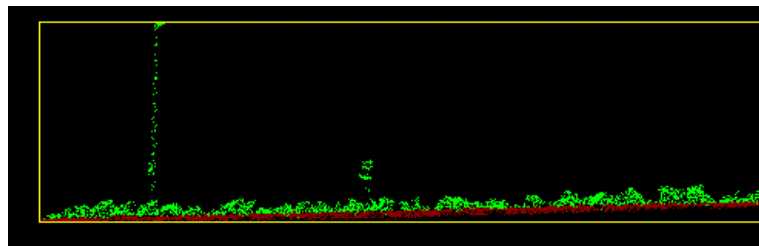

Melanchtonweg – 2024 – vak 3

MEL 3 Bokashi

MEL 3 Ref zonder bokashi

Proeftuin: Gele Keet 2023-2025

Circulaire proeftuin M4H

Op Galileistraat 33 staat de Gele Keet. Hier is een experimententuin gerealiseerd: een kennis- en innovatieproject om verschillende bodemverbeteraars te onderzoeken en te testen op de Rotterdamse bodem. In de proeftuin wordt gewerkt met circulaire materialen.

**Gemeente
Rotterdam**

Waarom?

Ideeën testen en uitwisselen

Inzicht gezonde bodems

Nieuwe samenwerkingen

Circulariteit – kringlopen in de stad

Biodiversiteit – ondergronds en bovengrondse verbetering

Rotterdams Weerwoord en klimaatadaptatie

Beplanting – heesters

Eetbare
bloem

Bijen lokkend

Eetbaar blad

Wintergroen

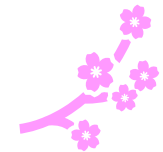
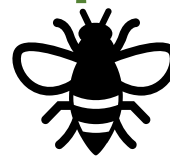

Eetbare
vrucht

Gelderse
roos

Rozemarijn

Mahonia

Beplanting – vaste planten

Eetbare
bloem

Bijen lokkend

Eetbaar blad

Wintergroen

Eetbare
vrucht

Sedum

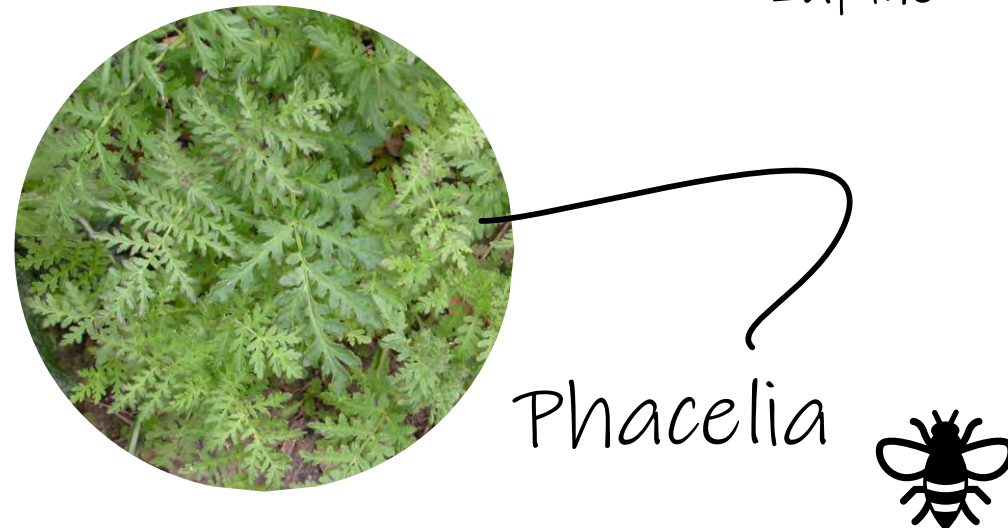
Tijm

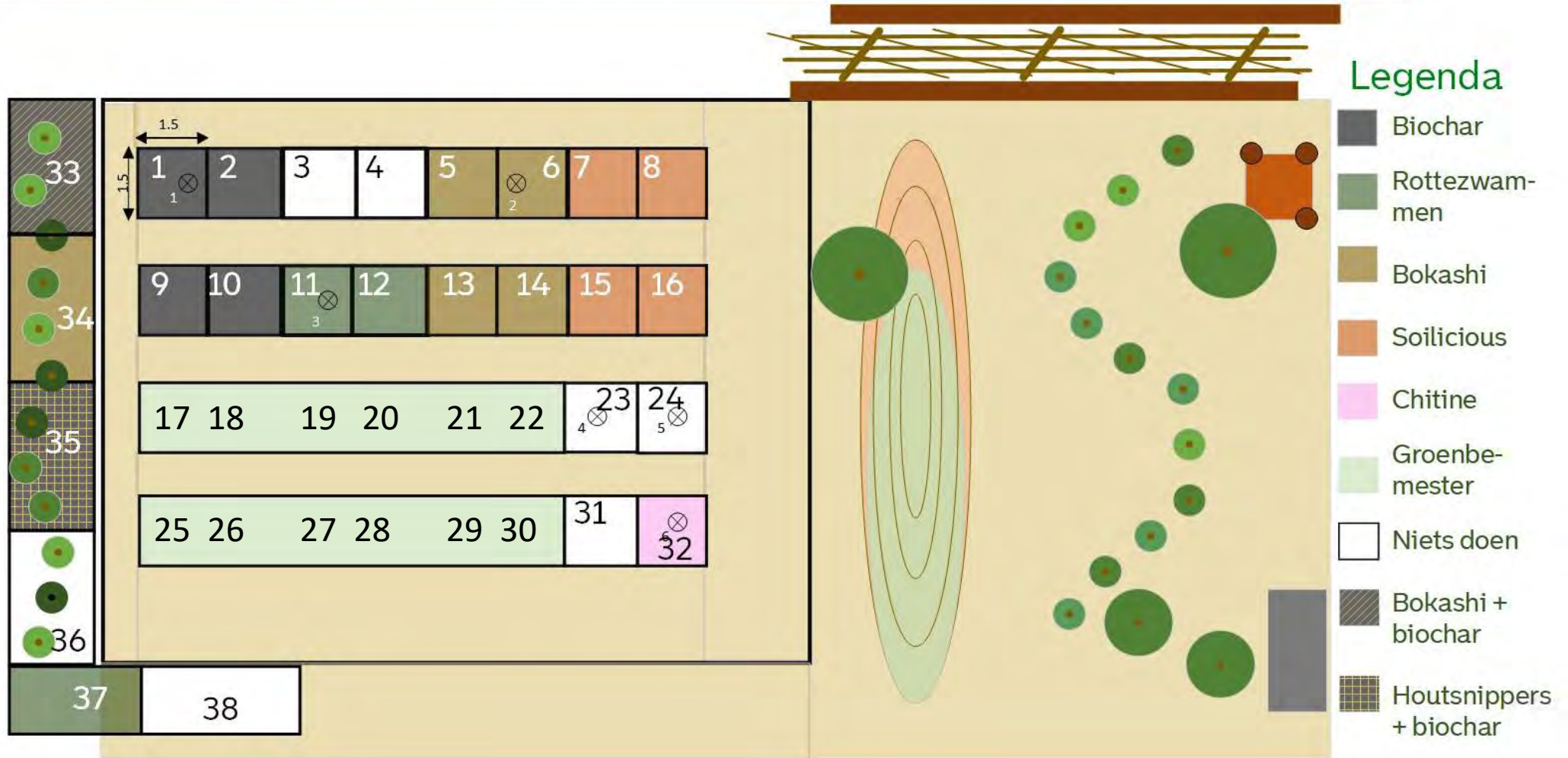
Salie

Beplanting – groenbemesters

Proeftuin indeling bodemverbeteraars

Gele Keet

Proeftuin 1^e monitoring 7-5-2024

Proeftuin 2^e monitoring 4-6-2024

Proeftuin 3^e monitoring 10-6-2024: Kruidengroei met en zonder bokashi

15-5-2025 vaste planten:
Vak 1 met biochar

15-5-2025 vaste planten:
Vak 3 blanco

15-5-2025 vaste planten:
Vak 5 met bokashi

15-5-2025 Heesters:
Vak 1 met biochar

15-5-2025 Heesters:
Vak 3 blanco

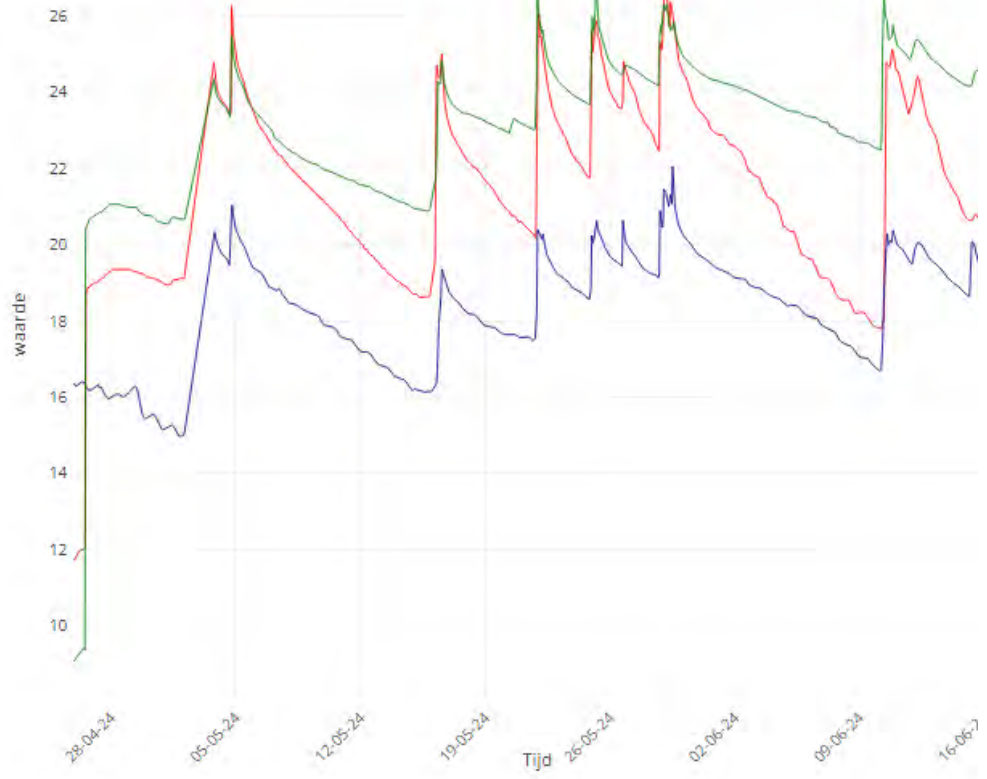
15-5-2025 Heesters:
Vak 6 met bokashi

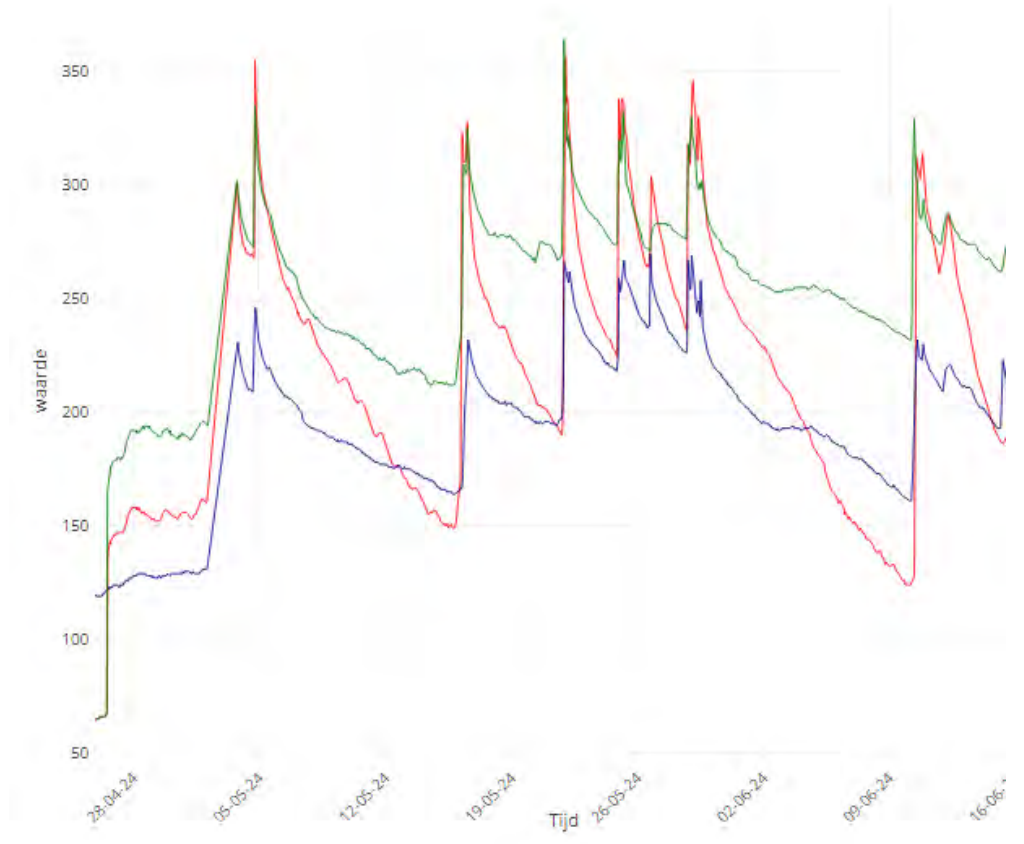
Data: Sensoren 2024-2025

Eerste resultaten sensoren 28-04-2024 t/m 16-06-2024

- Bokashi
- Biochar
- Niks doen

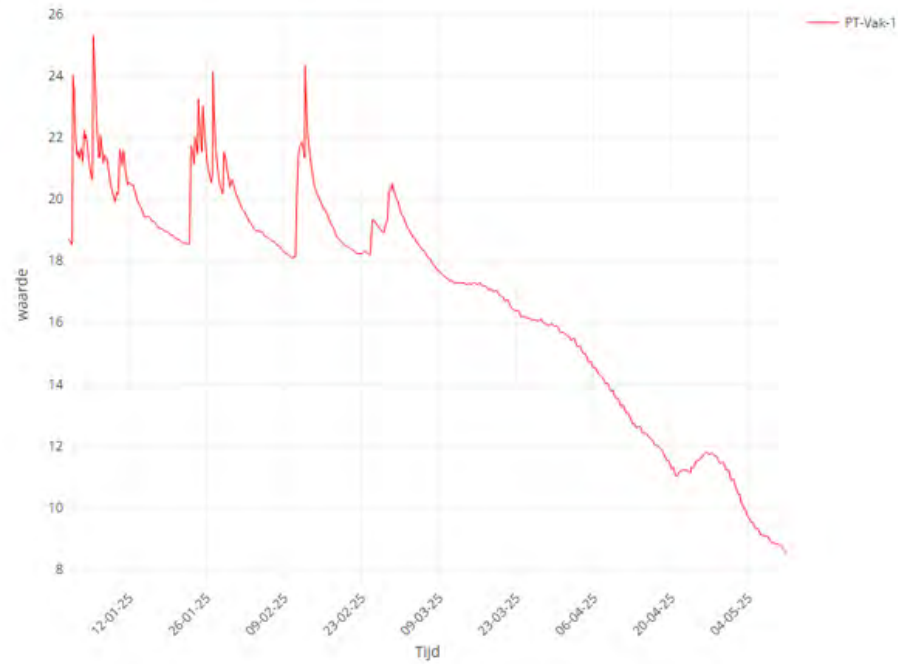

Bodemvocht [%]

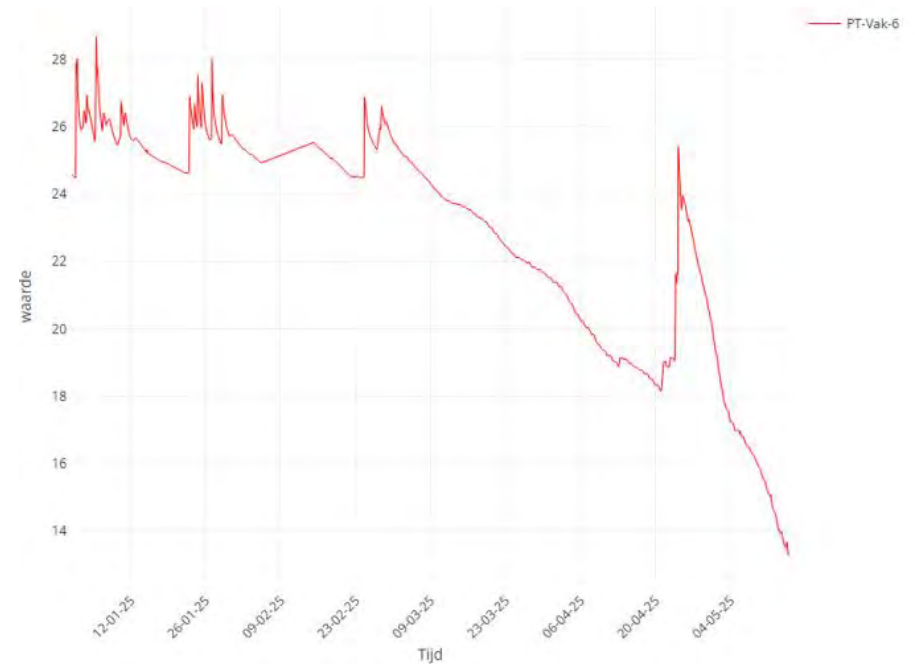

Bodemgeleidbaarheid [S/cm]

Vochtpercentage 12-01-2025 t/m 04-05-2025

Met biochar

Met Bokashi

Top drie belangrijkste inzichten uit de monitoring

1. Besparing op gemeentelijk onderhoud & vervoersbewegingen

- Door het gebruik van bokashi is er stadsbreed minder uitval van planten en een reductie in ongewenste kruidengroei, wat zorgt voor minder onderhoudsbeurten en vervoersbewegingen.
- Op doorgaande wegen zijn tijdelijke verkeersmaatregelen noodzakelijk voor veilig werken. Door minder onderhoud wordt bespaard op:
  - tijdelijke verkeersaanvragen
  - wegafzettingen
  - onderhoudstijd (werken na 09:00 uur tot 15:00 uur langs wegen)

2. Gezamenlijk pionieren met collega's binnen en buiten de organisatie voor de doorontwikkeling van een circulaire stad

- De geleerde lessen uit de bokashi-pilot worden meegenomen bij nieuwe proeven in de stad: van het homogeen meten tot het benutten van data (Lidar).
- Van het schoon inzamelen van blad tot het monitoren op plantvakniveau – het blijft pionieren naar de meest effectieve methode.
- Gezamenlijk monitoren van de proeftuin Gele Keet leidt tot nieuwe inzichten en ideeën voor het openbaar groen.

3. Doorontwikkeling van bokashi als onderdeel van het nieuwe groenbeheer

- De bokashi-pilot is breed gedeeld binnen de gemeente en heeft draagvlak gekregen. De komende twee jaar worden stadsbreed proeven gedaan om de effecten van bokashi voor het nieuwe groenbestek te onderzoeken.

Interactie met de zaal

- Ervaringen met bokashi?
- Bokashi en meetmethodes?
- Metingen voor bodem en of beplanting?

Bedankt
voor uw aandacht.

Carolien van Eykelen, Kees de Vette & Benjamin Mensinga